

Людмила Чекаль

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОСТІ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ ВИКЛАДАННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА В ВУЗІ

Майже одинадцять років ми живемо в умовах конституційованої незалежності. За цей час відбулося в значній мірі відродження релігійного життя в Україні. Суттєво змінилося й викладання релігієзнавства у вузі. Зараз воно набуло специфічних рис. У наших школах секулярної системи освіти не було запроваджене навчання основам релігієзнавства. Соціалістична освітня система суттєво відрізнялась від інших освітніх систем. Головним принципом і засадою її організації був колективізм. Це означає, що переваги були надані єдиній офіційній ідеології у порівнянні з іншими ідеологіями та релігійними, етнічними, мовними та культурними чинниками. І результатом цього був єдиний погляд на соціалістичну педагогіку як моністичну парадигму.

Те, що єдина офіційна ідеологія не дозволяла існування поряд з собою інших, поширювалося і на релігію. Декретом Ради Народних Комісарів у січні 1918 р. будь-яке релігійне навчання було заборонене. Воно суперечило офіційній ідеології: радянська школа працювала на засадах марксизму-ленінізму та комуністичної моралі. Викладачі ж несли відповідальність за ідеологічну підготовку, а також за формування у молоді наукових, соціально-політичних, громадянських знань та поглядів.

Найчастіше викладачі вірили в те, що студент чи учень чинить неналежно й неадекватно тільки тому, що чогось не знає і не розуміє. І якщо вплинути на його свідомість, проблеми зникнуть. А необхідні для цього знання тут повинна надати саме освітня система. Щодо духовного виховання – це справа другого рангу. Сім'я у нас десятиліттями була усунута від формування громадянина, хоча й декларувалася як осередок суспільства. У гонитві за результатами в школах та вузах на перше місце вису-

валась успішність з учбових дисциплін та комуністичне виховання.

Незважаючи на величезну ідеологізованість, радянська освітня система, однак, мала чіткі моральні орієнтири. А втративши їх, вона відчула духовний вакуум, який почав наповнюватися найрізноманітнішими світоглядними концепціями під виглядом педагогічних технологій та інновацій. Так і релігійну освіту багато хто ладен вважати інновацією, даниною моді, – вони застерезливо очікують, що з цього вийде. Але, якщо до останньої не зміниться ставлення не тільки педагогів, але й вчених, політиків, якщо не буде відновлений, проаналізований та поширений досвід минулого, як вітчизняного, так і зарубіжного, то, дійсно, нічого з цього не вийде. Мова про механічне перенесення досвіду у часі – не йде. Йдеться про об'єктивну оцінку реальних умов і можливостей.

Нажаль, суспільна свідомість хоча й намагається знайти опору в релігії, але ще не напрацьовані протидійні засоби щодо атеїзму, ідеологічних штампів! Протиставлення в суспільній свідомості двох моделей утиску свободи совісті: "якщо не атеїзм, то й не релігія"; або: "якщо не світське, то клерикальне", є ідеологічним штампом, який, в свою чергу, – є наслідком впливу атеїстичної пропаганди. Зазначене є нічим іншим як ігноруванням інтересів школи, потреб освіти і, зрештою, – інтересу суспільства.

Слово "релігія" для української мови є відносно новим. Воно дістало свого вжитку наприкінці минулого століття, а в радянські часи набуло ідеологізованого відтінку. Для українця ближчим та зрозумілішим є слово "віра". Вона була вельми важливою, кровною справою, часто пов'язаною навіть з сенсом буття людини. Тому, мабуть, стара (дожовтнева) освітня система за духом переважно була церковною, по-справжньому народною. Вона була зорієнтована на збереження культурних традицій, просякнута духом спадкоємності.

Будь-яка національна ідея має своє духовне підґрунтя, і будь-який народ, який прагне зберегти свою історичну самосвідомість та державність, з повагою передає батьківські ідеали наступним поколінням. Переривання спадкоємності веде до

розмивання національної самосвідомості, розгойдування державних засад та знеособлюючого злиття з іншими націями. Водночас сильніші асимілюють слабших. Щоб протидіяти такому стану речей дореволюційна освітня система виховувала дітей у дусі відданості славним батьківським традиціям, ідеї соборності України. А випускники таких закладів відрізнялись більшим почуттям патріотизму й громадського сумління, порівняно зі своїми однолітками зі шкіл енциклопедичного зразка.

Сьогодні питання релігійної освіти стоїть дуже гостро і важливим є сам результат навчально-виховного процесу, як світського так і релігійного. Сучасна криза виховання підтверджує життєвість християнської позиції: не різноманітні та детальні знання про світ стають важливими та значущими для людини, а знання про світ для вміння знайти своє місце в ньому як у світі конкретно-історичному, національно й культурно визначеному. І при цьому є єдиний шлях, щоб уникати фатальних помилок – вдивлятися не стільки в себе, скільки в минуле свого народу.

Наголошуючи на понятті "душа", релігія вчить людину любові і завдяки їй повертає людину до самої себе. А сприйняття релігії як суми непотрібних знань – з цим завданням не впорається. Більш того, фрагментарні знання про релігію не дадуть жодних адекватних уяв про неї, бо ціле не завжди тотожне сумі його складових. Нині церква, користуючись сприятливими обставинами та не дуже сподіваючись на їхню тривалість, намагається вирішити найважливіші проблеми: де та як готувати викладачів для релігійних та світських освітніх закладів; як відкрити факультативи у загальноосвітніх школах; що та як викладати там, де це дозволено; як зробити факультативні знання відповідними загальному контексту освітніх програм та як "вписати" викладачів таких факультативів в певний педагогічний колектив... Не ясно, як відкривати нові освітні заклади, якщо не на умовах часткової участі сумісно з муніципальною владою, то хоча б не загострюючи стосунків з нею? Як вплинути на державну політику, щоб наблизити молодь до храму? Як сприяти діалогу віруючих з невіруючими?

В умовах, коли й церква й суспільство чекають на допомогу одна від іншого щодо вирішення проблем релігійної та релігієз-

навчої освіти, досі відсутньою є чітка концепція: суспільство не знає, що саме потрібно йому в першу чергу для духовного оновлення. А церква не знає, як підготувати суспільну свідомість для сприйняття того, що набуто століттями та зібрано у Святому Письмі.

Віруючих викладачів, які здатні дати молоді повноцінну релігійну освіту, хоча й не чекають, але вже не гонять. Церква намагається не гаяти час, щоб підготувати кадри, бо ще не відомо, хто є важливішим: розумний священник чи компетентний у релігієзнавстві світський педагог. Церква розраховує на залучення досвіду та знань світських викладачів до розповсюдження знань про віру, а держава одстоює світський характер освіти, стоїть на відокремленні церкви від держави і школи від церкви. Але можна помітити вже і певні тенденції зближення світської освіти з духовною.

Наслідком такого зближення є те, що очевидним для багатьох освітніх закладів стає відхід від холодної, раціональної освіти, яку психологи називають "когнітивною". Остання ж означає орієнтацію розвитку молоді у бік інтелектуального споживання, тобто – формування "інформаційної людини", що визнається дуже небезпечним для будь-якого суспільства. Тобто нині можна помітити вже певну тенденцію "одухотворення" освіти, її єднання з культурою. Особливої актуальності набуває сьогодні культурна спадкоємність і навіть, певний, плідний консерватизм. Українські освітні заклади іноді відводяться від національних основ та традицій, бо тут вважається, що освіта в Україні повинна будуватись за кресленнями загальноєвропейського, загальносвітового дому. Отже, маємо оновлення без меж, переривання спадкоємності, пріоритет загальнолюдських цінностей, життя та здоров'я людини, вільного розвитку людини, свободи та плюралізму в освіті?

Але ж причетність до свого народу й любов до нього – це коріння, головна думка, пафос, що надихає життя нації. Вона й виникає як результат усвідомлення, переживання чи внутрішнього відчуття мовної, релігійної, історичної, духовно-культурної, ідеально-моральної та буттєво-політичної її єдності.

В українській літературі проблема особистості тісно пов'язана з питанням про український національний характер. Бо особистість – це не тільки складний синтез та результат впливу на людину соціальних умов певної епохи, але й результат усвідомлення себе в діалозі з живою історією своєї батьківщини.

В колишньому СРСР одним з найсуворіших звинувачень було звинувачення в "безродному космополітизмі". Ті часи минули. Але, якщо раніше такі звинувачення були найчастіше безпідставними, то зараз дійсно з'явилося у нас багато людей, які набожно дивляться у бік Заходу, які геть не пов'язують свої життєві плани з Україною, а західницькі, не притаманні українській традиції, впливи відчуються скрізь і всюди. Нині дуже часто згадуємо слова Ісуса про те, що не буває пророка без честі, хіба що у вітчизні своїй та в домі своєму.

Результати соціологічних досліджень засвідчують маловтішний факт – падіння престижу громадянина-патріота України. Натомість значно зросла кількість молоді із споживчо-нігілістичним ставленням до праці. Тільки 16% старшокласників прагнуть до знань (42% студентів-першокурсників). 12,3% опитуваних не люблять працювати і лише 13% вважають, що можна прожити чесною працею. Нині найпрестижнішими професіями серед старшокласників є бізнесмен (33%) та юрист (23%). Найнижчим є рейтинг учителя (10%), робітника високої кваліфікації (9%) і вченого (1,8%). Такі дані – доволі тривожний сигнал. В умовах ринкової економіки стає вкрай актуальною проблема виправлення цих моральних перекосів.

Негативні тенденції у житті молоді спричиняють сплеск злочинності, нелюдську її жорстокість, моральну деградацію в інтимному житті тощо. Анонімне анкетування школярів Київщини (5-8 класи) виявило, що більше як 70% підлітків вживають алкоголь, 3% – наркотичні засоби. Вражають і інші дані: багатом до вподоби такі негативні якості, як байдужість (до 18%), жорстокість (11%)... Близько 10% опитуваних не вважають себе добрими й чуйними людьми. З'явилися специфічні погляди на дошлюбні статеві стосунки: 44% дівчат та до 65% хлопців-першокурсників вузів і 50% дівчат та 67% хлопців-старшокурсників

вважають їх обов'язковими. Доповнюють негативну ситуацію і такі обставини: незавантаженість учнівської молоді, погіршення стану її здоров'я, відсутність соціального захисту молоді в галуззі дозвілля, проблеми взаємовідносин учитель-учень та дитина-батьки; негативний вплив низькоякісної кіно-, відео- та друкованої продукції в засобах масової комунікації.

Основні компоненти процесу духовно-морального виховання нового покоління громадян України як соціальної проблеми поки що не знайшли послідовного наукового обґрунтування в нових соціально-економічних умовах розвитку суспільства. Не визначені у повному обсязі парадигми змісту процесу морального виховання, його організації, методики, ефективних умов, підходів та взаємозв'язків на рівні суб'єкта.

Критерії вихованості молоді людини умовно поділяють на "тверді" та "м'які". До "твердих" критеріїв належать важливі статистичні дані, які комплексно характеризують загальний стан вихованості учнів: кількість правопорушень і тенденції їх зміни, темпи поширення наркоманії, куріння, проституції серед молоді та багатьох інших показників. Але без звернення до вічних цінностей, як і до цінностей національних, нам не вийти з моральної кризи в суспільстві і освіті.

Ще у XVII столітті Я.А. Коменський розробив правила "містечтва розвивати моральність". Педагог вважав, що мудрість, помірність, мужність і справедливість – це ті головні доброчесності, котрі треба обов'язково виховувати в молоді, щоб не порушувалась гармонія її розвитку. Ось деякі з цих правил: чесноти мають прищеплюватись юнацтву всі без винятку; з того, що є правильним та чесним, нічого не треба виключати; оскільки істинне судження про речі є істинна основа всякої доброчесності, тому юнакам необхідно вивчати істинні відмінності речей та їх якість; додержуватись помірності в їжі та питві, у сні та неспанні, в роботі та іграх, у розмові та мовчанні, – тобто нічого не треба робити надмірно; мужності молодь навчатиметься, перемагаючи самих себе, у вгамуванні нетерплячості, нарікання, гніву. Я.Коменський покладав дуже велику надію на виправлення людських помилок, якими переповнений світ, коли з найпершого дня вступу в життя люди будуть вчитися поступатися

одне одному, чинити в усьому з належним розумінням; справедливості треба вчитися, нікого не ображаючи, віддаючи кожному своє, уникаючи брехні та лицемірства, виявляючи сумління й люб'язність; треба плекати в юнаків такі види мужності, як благородну прямодушність та терплячість у праці. Чесноти треба розвивати через діла, а не через балаканину; благородна прямодушність досягається частим спілкуванням та взаємостосунками з благородними людьми і виконанням усяких можливих доручень; звичку до праці юнаки набудуть тоді, коли постійно займатимуться серйозним або цікавим ділом. Праці треба вчити через працю і так, щоб розумові й фізичні заняття перейшли в любов до праці, яка зробить ледарство нестерпним; необхідно прищепити молоді споріднену справедливості чесноту – готовність служити іншим й готовність до цього. Треба старанно прищеплювати юнацтву свідоме ставлення до призначення нашого життя, а саме, – що ми народжуємось не тільки для себе самих, а й для ближнього; розвиток чеснот треба починати з наймолодших років, перш ніж порок оволодіє душею – чеснот навчаються постійно діючи чесно; нехай сяють перед молоддю приклади порядного життя батьків, викладачів, товаришів. Викладачами ж повинні бути найкращі з людей, які відзначаються моральністю; певні приписи треба брати із Святого Письма, – наприклад, треба знати чому і як необхідно уникати заздрощів, якою "зброєю" захищати серце від туги і всяких людських нещасть, як вгамувати гнів... Навчати всьому відповідно до віку й рівня розвитку молоді; захищати юнацтво від товариства зіпсутих людей; для протидії поганим норам необхідна дисципліна.

Якість морального виховання молодого покоління українців значною мірою залежить і від ефективності методичного управління всім процесом. Головне його призначення – забезпечити постійне вдосконалення морального виховання, підвищення його результативності на основі розвитку методики. Головні цілі методичного управління реалізується через постійні інформаційні зв'язки як по вертикалі (між теорією і практикою), так і по горизонталі (на рівні практики). Важливим є загальнодержавний підхід до цієї проблеми і зумовлене це тим, що методичне управління процесом морального виховання молоді тісно

пов'язане з організаційно-адміністративним управлінням педагогічним процесом, процесом підвищення кваліфікації вихователів, викладачів.

Виховні проблеми нерозривно пов'язані з освітніми. У вузівській освіті найщільніший перетин цих проблем здійснюється саме у контексті викладання таких дисциплін, як "Релігієзнавство". Останніми роками наявним є значне зростання зацікавленості студентів в отриманні якомога якіснішої та різноманітнішої релігієзнавчої інформації, бажання студентської молоді залучитись до вічних духовних цінностей. І тому перед викладачами постає нині багато питань і проблем щодо організації сучасного та ефективного учбового процесу з релігієзнавства.

Сьогодні існують реально певні свободи для викладачів та учбових закладів. Скрізь наявним став рух від централізованої системи, яка стала втрачати підґрунтя, до певних автономій в освіті, до дискусій щодо ідеологій, релігійної освіти у державних закладах. Головні тенденції зазначених змін пов'язані з обмеженням державного монополізму у цій сфері. Виникли альтернативні авторські програми навчання, та й у самих національних програмах з'явилися певні засади для варіювання у підходах та тлумаченнях. Навчальні заклади отримали більше можливостей для підбору підручників.

Отже, йдеться про певні обмеження для втручання у освітній процес бюрократичних структур. Важливої ролі набувають у цьому процесі ринкові стосунки. А найкращою гарантією незворотності цього поступу є демократичний дискурс щодо форм планування й систематичного програмування навчальних процесів. І участь центральних керівних освітніх органів у такому дискурсі потрібна, можливо, перш за все як консультативна, аналітична щодо різного рівня й обсягу програм та навчальних планів тощо. Тому досить обтяжливим наслідком централізованої освітньої системи є наявність обмеженої кількості осіб у центрі бюрократичної системи, які й мають вирішувати освітні проблеми. У цьому контексті постають і залишаються невирішеними для вищої освіти багато питань. Наприклад:

Чи можуть студенти обирати собі релігійну (чи релігієзнавчу) освіту у відповідності з їхніми власними переконаннями,

сімейними традиціями тощо, як наприклад, православну чи римо-католицьку релігійну освіту, і чи може, приміром студент-християнин обрати саме "християнське навчання", а мусульманин – "мусульманське" замість пропонованого релігієзнавчого? Що стосується різних навчальних закладів, особливо теологічних, – таких, як православні, євангелістські чи римо-католицьки, – то вони різним чином відповідають на таке питання.

Чи повинна релігієзнавча інформація бути представленою у контексті певної теологічної, догматичної чи іншої традиції, а може треба обрати екуменічні засади навчання у вузі? А як бути щодо інших релігій у нашому багатовимірному плюралістичному світі? Чи можемо ми ігнорувати в релігієзнавстві, поданому, приміром, з християнських позицій, що наші студенти бачать і зустрічають на вулицях, по телебаченню іудеїв, мусульман, індуїстів та буддистів? А якщо ні, то яка саме інформація про ці конфесії має бути подана? Чи розглядати інші релігії як "чужі", а чи ж вбачати в них шляхи до поглиблення власних переконань? Чи, можливо, дивитись на них як на рівноправних співучасників діалогу? А може вони є винятковими ідеологіями та способами життя, як, наприклад, ті різноманітні культи та квазі-релігійні групи, чиї методи заохочення та вербовки нових членів є вельми сумнівними?

Такі культи є войовничими прихильниками й борцями за "новий світ". Вони й організовані як військові, і вербують нових борців подібно до військових, часто втаємничуючи коло своїх членів. Вони не приймають будь-кого, а тільки тих, хто може бути їм корисним. І, просіюючи таким чином тисячі, вони відбирають і заохочують ідеалістично налаштованих та придатних для їхньої діяльності борців. Культи йдуть до університетів, залізниць, магазинів та вулиць розкидати свої тенета. А метою таких угруповань є не тільки підбір потрібної для них молоді, а й досягнення влади над нею. Вони не прагнуть швидкої вигоди, а інвестують, справляють вплив, змінюючи людину. Йдеться не про масове навернення, а про підбір кадрів для владарювання у майбутньому. І тому їх не цікавлять безробітні, підлітки, їхній вплив зростає саме в осередках непересічних, вмотивованих людей.

Таким чином, релігійним свободам та свободі думки загрожує небезпека й від свавілля таких груп з тоталітаризованою структурою й метою. Релігійна свобода та релігійний плюралізм особливо необхідні після тривалої влади тоталітаризму. Але в більшості посттоталітарних країн школи, вузи та інші освітні заклади й досі не здатні відповідати зазначеним потребам і нагальностям, бо вони самі багато в чому лишаються регламентованими й обмеженими. Плюралізм передбачає не тільки варіабельність в релігійній сфері. Йдеться про сферу й не релігійних поглядів, норм та цінностей культури. Все більшою мірою наш світ стає схожим на "велике село". Телебачення миттєво переміщує нас на величезні відстані, де відбуваються певні події. Люди ще ніколи не мали таких можливостей мандрувати світом, як зараз. Скорочується відстань між культурами. У той же час ми спостерігаємо феномен всепроникаючої "Мак-культури". Мак-Дональдс, Кока-Кола є скрізь. А Мальборо навіть претендує у світі на місце як "Країна-Мальборо". Зазначені явища зумовлюють нагальність аналізу тенденції сучасної молодіжної культури як в цілому світі, так і їх впливу на особливості молодіжної культури нашої країни.

Чи сприймають студенти пропоновані нами моделі релігієзнавчої та релігійної освіти? Чи, можливо, ми говоримо різними з ними мовами? Чи знаходять вони у нас відповіді на ті питання, які породжує їхній власний культурний чи релігійний досвід чи їхні власні надії та сподівання? Чи ми, можливо, живемо у відокремлених культурних світах? А якщо це так, то як вирішити проблему порозуміння та пристосування?

Від часу набуття Україною незалежності викладання релігієзнавства у наших вузах зазнало суттєвих змін і зараз потребує нових підходів, орієнтацій, програм та адекватних підручників. Можливо, для нас був би корисним досвід західних країн з їхніми тривалими демократичними традиціями як щодо усіх сфер буття у цілому, так і щодо релігійного життя та міжрелігійних стосунків зокрема. Але при цьому завжди необхідно враховувати наші традиційні контексти духовності людини.